UOT: 634/1/7:633.635.631.52

ALMANIN SELEKSİYASINDA QİYMƏTLİ GÖSTƏRİCİLƏRƏ MALİK BAŞLANĞIC MATERİALININ SEÇİLMƏSİ

Ə.N.SADIQOV
AKTN Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutu

Məqalədə, Azərbaycanda almanın seleksiyası üzrə1985-2016-cı illərə dair seleksiya sortlarının əldə edilməsi üçün başlanğıc materialından və yeni seleksiya sortlarının keyfiyyət göstəricilərindən məlumat verilir.

Açar sözlər: *Alma, genefond, valideyn cütləri, seleksiya, sort.*

Azərbaycan respublikasında 4500 ali bitki qeydə alınmışdır ki, bu da Qafqaz florasının 65 %-ni, dünya florasının isə 11 %-ni təşkil etməkdədir (1). Azərbaycan biomüxtəlifliyin çox zəngin olduğu bir ərazi olmaqla, həmdə bir sıra mədəni bitkilərin, o cümlədən meyvə bitkilərinin əmələ gəlmə mərkəzlərindən biridir. Meyvə bitkiləri içərisində yayılma arealına görə alma bitkisi birinci yeri tutmaqdadır (2). Aparılmış elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinə görə almanın bir-birindən fərqlənən 25 növü vardır. Bunlardan təsərrüfat əhəmiyyətli növləri olan:- Meşə alması (Malus sylvestrus Mill), Tüklü alma (Malus syphylla Borsk), Alçaq boylu alma (Malus pymila Mill), Gavalı yarpaq alma, yaxud Çin alması (Malus pruni falia Borsk (3), Sibir giləmeyvə alması (Malus Bassata Borskh).

Hal-hazırda respublikamızın alma bağlarında vaxtaşırı ekspedisiyalarda olar kənalmanın çoxlu saylı forma və sortları aşkar edilmişdir. Bunlar əsasən xalq seleksiyası yolu ilə seçilmiş, əvvəllər introduksiya edilmiş, Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun seleksiya yolu ilə əldə edilmiş və son 25-40 ildə introduksiya edilmiş sortlar təşkil edir (4).

Tədqiqat illərində (1985-2016-cı illər) Azərbaycanın meyvəçilik bölgələrində ekspedisiyalarda olarkən almanın genefondu öyrənilmiş, aşkar edilmiş sortlar üzərində tədqiqat işləri aparılaraq yüksək genetik xüsusiyyətlərə malik yerli sortlardan: Cırhacı, Sarı Turş, Qızıl Əhmədi, Əyyubi, Qışlıq Qırmızı Cibir; əvvəllər introduksiya edilmiş sortlardan: Şampan reneti, Simirenko reneti, Sosikoli reneti; Son 25-40 ildə introduksiya edilmiş sortlardan:- Qolden Delişes, Qolden Spur, Starkrimson və s. sortlarından ata valideyin, Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu sortlarından:- Təravətli, Quba Reneti, Şahdağ, Neftçilərə Hədiyyə, Şirvan Tacı, Fəhimə sortlartından təkrar hibridləşmədə (F_2-də) ana valideyn cütləri kimi istifadə olunaraq, yüksək əmtəəlik xüsusiyyətlərə malik, tez məhsula düşən, “Spur” tipli, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən:- Çıraqqala, Davamlı, Emil, Elvin, Marfa, Nigar, Payızlıq Quba, Qışlıq Quba, Sevinc, Sülh, Şabran, Qobustan, Zümrüd, Qızıl Tac, Xəzər, Eldar, Nuran, Sarvan, Ülvi, Nübar, Vətən, Məxməri, Sədəf sortları əldə edilmişdir. Sortlar (Sədəf sortu istisna olmaqla) Seleksiya Naliyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi Üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim edilmiş, Payızlıq Quba, Qışlıq Quba, Sevinc, Elvin sortları isə rayonlaşdırılmışdır.

Material və metodika: Tədqiqat işi əsasən Azərbaycanın əsas meyvəçilik bölgəsi sayılan Quba-Xaçmaz qrup rayonlarının ərazisində yerli, introduksiya edilmiş və Meyvəçilik və Çayçılıq ETİ-nin seleksiya (F_2-də) sortlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın yerinə yetirilməsində N.İ.Vavilov adına ÜBİ-nin metodikasına (1970), “Meyvə bitkilərinin introduksiyasına və sortöyrənilməsinə dair proqram” (1972), Q.A. Lobanovun, A.S.Morozovun və b. “Meyvə, giləmeyvə və qərzəkli bitkilərin proqramı və metodikası” (1973), A.S.Tatarintsevanın “Meyvə, giləmeyvə bitkilərinin seleksiyası və sortöyrənilməsi” (1981) və s. qeyd olunan metodikalardan istifadə edilməklə yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri və müzakirəsi: Süni seleksiya yolu ilə əldə edilmiş sortlar bir sıra kəmiyyət göstəricilərinə görə mövcud sortları təxminən 10-12 % üstələmişdir. Əldə edilmiş sortlar yetişmə müddətinə görə yaylıq, payızlıq və qışlıq qruplarına bölünməklə, meyvələrinin rəngləri və formaları sorta məxsus xarakterik olub, tamları əsasən turşa-şirindir. Dequstasiya qiymətləri 4,0-5,0 ball, Davamlı, Emil, Elvin, Marfa, Sevinc, Sülh, Qızıl tac, Nübar, Vətən sortları 5 balla, digər sortlar isə 4,0-4,9 balla qiymətləndirilmişdir. Sortlara məxsus meyvələrin orta kütləsi 137-176 q, maksimum kütlələri isə 142-184 q həddində fərqlənmişlər. Sülh, Xəzər, Payızlıq Quba, Qışlıq Quba, Məxməri sortlarında bir meyvənin orta kütləsi 165-176 q, həmin sortlarda maksimum kütlələri isə 173-184 q olduğu halda digər sortlarda həmin göstərici 137-159 q və yaxud 145-168 q olmuşdur.

.

Yeni seleksiya alma sortlarının meyvələrinin keyfiyyət göstəriciləri

S o r t	Meyvələrin müqayisəli xarakteristikası									
	yetişməsi	rəngi	forması	tamı	dequstasiya qiyməti 5 balla	kütləsi, q		vitamin "C" mq %-lə	qalma müddəti	
						orta	maksi-mum		təbii itki %-lə	günlə
Çıraqqala	Qışlıq	Göyümtül-sarı	Yastı-girdə	Turş	4,1	154	160	4,64	10,2	141±8,86
Davamlı	__"__	Sarımtıl	Girdə-silindirik	Turşa-şirin	5,0	150	154	3,51	10,2	150±5,11
Emil	__"__	Yaşılımtıl	Girdə	Turşməzə	5,0	153	155	5,41	11,1	126±9,55
Elvin	__"__	Sarı, güney tərəfi qır.	Yumurtavari	Turşa-şirin	5,0	155	161	5,54	10,5	145±14,6
Marfa	Payızlıq	Göyümtül çəhrayı	Girdə	Turşaməzə	5,0	160	163	4,41	10,6	101±5,79
Nigar	Yaylıq	Qırmızımtıl	Girdə	Turşməzə	4,2	138	139	3,91	12,0	41±2,14
Payızlıq Quba	Payızlıq	Yaşıl	Yastı-girdə	Şirin	4,0	164	168	3,56	11,3	111±10,57
Qışlıq Quba	Qışlıq	Göyümtül çəhrayı	Yastı-girdə	Turş	4,2	160	179	3,94	10,8	145±5,11
Sevinc	__"__	Göyümtül-qırmızı	Yastı-girdə	Turşa-şirin	5,0	148	158	5,443	10,8	160±5,11
Sülh	Payızlıq	Sarımtıl-yaşıl	Yastı-girdə	Turş	5,0	176	184	4,51	11,2	117±7,16
Şabran	Qışlıq	Göyümtül -yaşıl	Yastı-girdə	Turşa-şirin	4,2	137	142	4,61	10,6	134±11,94
Qobustan	Qışlıq	Sarımtıl -yaşıl	Girdə-silindirik	Turşa-şirin	4,8	159	165	6,21	10,1	145±5,11
Zümrüd	__"__	Qırmızımtıl, yaşıl, ağ nöqtəli	Girdə-yastı	Şirin	4,5	155	166	5,51	10,3	135±4,43
Qızıl Tac	__"__	Tünd-qırmızı, qabıqaltı, nöqtəli	Yastı-girdə	Turşa-şirin	5,0	159	168	5,64	9,7	131±14,67
Xəzər	__"__	Sarımtıl-qırmızı	Girdə-silindirik	Şirin	4,4	166	174	4,51	10,0	126±9,55
Eldar	__"__	Sarımtıl, işıqlı ağ nöq	Geniş silindrik	Turşa-şirin	4,8	141	151	3,56	10,4	160±5,45
Ülvi	__"__	Sarımtıl	Silindrik	Turşa-şirin	4,9	138	149	6,41	10,5	160±5,45
Nübar	__"__	Sarımtıl-qırmızı	Girdə-silindirik	Turşa-şirin	5,0	137	145	4,51	10,3	126±9,55
Vətən	__"__	Qırmızımtıl, güney tərəfi qırmızı	Yastı-girdə	Turşa-şirin	5,0	145	155	4,61	9,9	131±14,67
Məxməri	__"__	Qırmızımtıl ağ nöqtəli	Girdə	Şirin	4,0	165	173	6,51	10,1	160±5,45
Nuran	__"__	Yaşıl-sarı, güney tərəfi qırmızı	Girdə-konusvar	Turşa-şirin	4,2	145	153	5,41	10,7	150±5,11
Sarvan	__"__	Sarımtıl güney tərəfi ağ nöqtəli	Konusvari	Turşa-şirin	4,7	154	166	5,51	10,1	160±5,45
Sədəf	__"__	Qırmızı	Konusvari	Turşa-şirin	4,9	145	150	5,54	10,2	160±5,45

Vitamin "C"-nin miqdarı 3,51-5,54 mq %, Elvin, Emil, Sevinc, Qızıl Tac, Nübar, Vətən sortlarında, 5-5,54 mq %, digər sortlarda isə 3,51-4,61 mq % olduğu aşkar olunmuşdur. Sortlarda qalma müddəti yaylıq sortlarda 41 gün (təbii itki 12 %), payızlıq sortlarda 101-117 gün (təbii itki 11,2-11,3 %), qışlıq sortlarda isə 134-160 gün (təbii itki 10,1-10,6 %) adi otaq şəraitində qalmışdır. Həmin otaqda meyvələr orta sutqalıq temperaturda + 15+8^{0}C saxlanılmışdır (cədvəl 1).

Nəticə

-Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunda almanın seleksiyası üzrə elmi-tədqiqat işinə 1932-ci ildən başlanılmış, 1985-ci ildən tərəfimizdən davam etdirilmişdir. Tədqiqat illərində Azərbaycanın meyvəçilik bölgələrində ekspedisiyada olunaraq almanın genefonduna dair tədqiqat işləri aparılmışdır.

-Azərbaycanda almanın 25-dən artıq sortları yayılmışdır ki, bunlar da xalq seleksiyası yolu ilə seçilmiş, əvvəllər introduksiya edilmiş Meyvəçilik və çayçılıq ETİ-nin seleksiya yolu ilə əldə edilmiş və son 25-40 ildə yeni introduksiya edilmiş sortlarıdır.

-Almanın genefonduna məxsus sortların aqrobioloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş, seleksiya məqsədi üçün qiymətləndirilmiş və yeni sortların yaradılmasında valideyn cütləri kimi istifadə edilmişdir.

-Hal-hazırda həmin sortlar (Sədəf sortu müstəsna olmaqla) digər sortlar Seleksiya Nailiyyətlərinin Slnağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim edilmiş, Payızlıq Quba, Qışlıq Quba, Sevinc və Elvin sortları rayonlaşdırılmışdır.

-Rayonlaşdırılmış sortlar hal-hazırda Dövlət və kəndli (fermer) təsərrüfatlarında tətbiq edilməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Musayev Ə.C.- Seleksiya prosesində genefondun istifadəsinin bəzi aspektləri I Beynəlxalq Elmi konfransın "Biomüxtəlifliyin genetik ehtiyatları". Bakı 2006. s. 18-19. 2. Sadıqov Ə.N.-Azərbaycanda alma bitkisi. Bakı. 2005. s.174. 3. Axundzadə İ.M.- Azərbaycanda kol alması. Bakı 1950., s. 24. 4.Sadıqov Ə.N.- Azərbaycan Respublikasının Quba-Xaçmaz bölgəsində alma sortlarının öyrənilməsi və seleksiyası. Dokt.diss avtoreferat. Bakı.2015. s.42.

Выделение ценного исходного материала в селекции яблони

Е.С.Садыгов

В статье изложены сведения об исходном материале для селекции яблони в Азербайджане за период 1986-2016 гг., а также о качественных показателях новых селекционных сортов яблони.

Ключевые слова*: генофонд, яблоня, селекция, сорт, исходный материал.*

Selection of valuable starting material for apple selection

E.N.Sadigov

Ministry of Agriculture of The Republic of Azerbajian Fruit and Tea Research Scientific Research Institute

The article provides information on the 1985-2016 years selection of apple quality indicators of new selection varieties and the starting material for the selection of varieties.

Key words : *Apple, Genefond, Parent pair, Selection, Sort*